

SUJUNGIAMŲJŲ SAKINIŲ SU JUNGtukAIS *ir, o, bet* LOGINIAI-SEMANTINIAI SANTYKIAI

A. PIROČKINAS

Lietuvių kalbos gramatikose pažymimos pačios bendriausios sujungiamųjų sakinių reikšmės, ir todėl kartais gali atrodyti, kad šie sakiniai savo reiškiamais loginiais-semantiniais santykiais yra mažiau įvairūs už prijungiamuosius sakinius. Tačiau taip nėra. Sujungiamieji sakiniai su jungtukais *ir, o, bet* pasako gana įvairius loginius-semantinius santykius. Šie sujungiamųjų sakinių su jungtukais *ir, o, bet* reiškiami santykiai ir apžvelgiami pateikiamame straipsnyje.

SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGtUKU *ir*

Mūsų mokyklinėje gramatikoje su jungtuku *ir* sudaryti sujungiamieji sakiniai laikomi sudedamojo sujungimo sakiniiais. Iš tikrųjų tai tik pati bendriausia šių sakinių reikšmė, nes jie gali išreikšti labai įvairius santykius, dargi tokius, kuriuos pasako kiti sudėtiniai sakiniai. Štai pavyzdžiui, priešingumo santykį dažniausiai pasako sujungiamieji sakiniai su jungtukais *bet, tačiau*, rečiau su *o, bet* jį gali išreikšti ir sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir*. Tačiau šitas santykis visais atvejais, kaip toliau matysime, nėra vienodas: jungtukas *ir*, būdamas savo reikšme labai neutralus, silpnina priešingumą, jungtukas *o* pabrėžia priešingų savo reikšme reiškinių sugretinimą, o jungtukas *bet* išreiškia priešingumą net tuo atveju, kai komponentų leksika nėra antoniminio pobūdžio.

Sujungiamieji sakiniai, kurių komponentus jungia *ir*, gali išreikšti ir atributyvinį santykį. Kuo skiriasi šių sakinių šantis nuo prijungiamųjų pažyminio sakinių? Jungtukas *ir* nepabrėžia atributyviškumo, jis tarsi vienoje plokštumoje išdėlioja ir pažymimąjį komponentą, ir pažymintįjį, juos vertindamas kaip ir vienodai, o tuo tarpu prijungiamasis pažyminio sakinytis kaip tik akcentuoja tų komponentų nelygiavertiškumą.

Taigi jungtukas *ir* parodo patį bendriausią sujungiamojo sakinio loginį-semantinį santykį. O šio santykio variantus nulemia kiti sakinio

elementai. Pastaraisiais remdamiesi, galime išskirti šias sujungiamųjų sakinių su jungtuku *ir* reikšmes: laiko, priežasties, sąlygos, rezultato, sustiprinimo, priešingumo-sugretinimo, atributyvinę, tikslo ir objektinę.

LAIKO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTKUKU *ir*

Sujungiamieji sakiniai, kurių komponentus jungia jungtukas *ir*, dažnai pasako, kaip ir prijungiamieji sakiniai, laiko santykį. Tiesa, kiekviename sudėtiniame sakinyje tarp komponentų pastebimas tam tikras laiko ryšys, bet ne visada jis būna grynas: dažnai jį nustelbia kiti loginiai-semantiniai santykiai. Todėl šių sakinių ir nevadiname laiko sakiniiais.

Sujungiamųjų sakinių su jungtuku *ir* laiko santykiai yra dvejopi: vieni jų pasako komponentų veiksmus, kurių laikas gali šiaip ar taip sutapti, o kiti — nesutampančius laiko atžvilgiu veiksmus.

Sudėtinių sujungiamųjų sakinių veiksmo vienalaikiškumas gali būti taip pat dvejopas: vienu atveju komponentų veiksmų laikas sutampa ištiesai, t. y. jie užima vieną laiko atkarpą:

Iš lėto gęsta paskutiniai Raudonos saulės spinduliai.— Ir dangų puošdami, ugniniai liepsnų verpetai begaliniai Padange driekiasi tyliai V. M.-P. I 89.

Sunkūs skausmai gniaužia jos krūtinę, ir įvairios mintys klajoja po galvą J. Bil. I 93.

Kitu atveju abiejų komponentų veiksmo laikas sutampa tik iš dalies: vienas jų yra tarsi fonas antrajam, trumpesniajam. Pvz.:

Jis stovėjo nusigręžęs, ir jo žvilgsnis sustojo ties pusnuogiu sūnumi P. C. VIII 230. Iš jo akių umaru veržėsi kelios stambios ašaros, ir viena nukrito ant Martyno rankutės, kuria jis žaidė senio jako sagomis I. S. IV 18.

Čia galima priskirti ir tuos sakinius, kurių vienas komponentas pasako laikas nuo laiko pasikartojantį veiksmą:

Ji (lakštingala) gyvena prie jūros, ir kada aš grįždama atsisėdu pailsėti, kiekvieną kartą girdžiu lakštingalos giedojimą! J. Blč. 63.

* * *

Veiksmų vienalaikiškumą parodo įvairios priemonės, jų tarpe — pasikartojanti kiekviename komponente ta pati laiko aplinkybė:

Ne visados tokiu įniršimu, be jokios kam naudos tekėjo Kistynėlės upelė ir ne visados tarpukalnė buvo užgriozdinta akmenų ir uolų (...) A. V. I 12.

Kartais komponentų veiksmų laiko sutapimą parodo ir antrajame komponente esančios laiko aplinkybės *tuometu, tuo tarpu, tada* ir pan. Jos dažniausiai eina tuoj po jungtuko. Pvz.:

Kilo sumišimas lenkų pusėj, ir tuo momentu salės duryse pasirodė rektorius V. M.-P. III 141. Kai atsisėsi kitiems ant sprando, laikykis stipriai, ir tada į tavo — taip, visi atsakys — taip P. C. VI 226.

Tačiau svarbiausioji, pagrindinė laiko santykio išreiškimo priemonė yra tarinių laikai ir veikslai. Derinant atitinkamas tarinių formas, sujungiamasis sakiny su jungtuku *ir* pasako vienalaikius veiksmus.

Vieno laiko santykio sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* abiejuose komponentuose turi to paties laiko eigos veiksmo veiksmoždziais išreikštus tarinius, pvz.:

Krūtinėje dega, liepsnoja ugnis, ir veikalo ilgis dvasia Maironis I 102. Vėjas pūtė, ir rožė siūbavo J. Blč. 55. Dangum plaukdavo atskiri balti debesėliai, ir nuo kalnelio gražiai būdavo matyti, kaip tamsūs dideli šešėliai šliauždavo dirvomis, arimais, pievomis, kalvomis ir slėniais V. M.-P. III 151. Kaip miškas mūs vėliavos žydros šlamės, Ir sienos drebės nuo triumfo giesmės V. M.-P. I 164. Pro langus saulė piltųsi lyg žėrintis vanduo, Ir būt toli nuo mūs žiema ir purvinas ruduo A. Vc. I 152.

Jeigu antrajame komponente tarinys yra išreikštas to paties laiko įvykio veiksmo veiksmoždžiu, visas sakiny taip pat gali pasakyti vieno laiko santykį, tik veiksmi nesutampa ištisai; antrasis pasibaigia anksčiau už pirmąjį. Pvz.:

Ant tako sode šnera lapai nukritę, Ir primina koja numirusią bitę A. Vc. I 150. Vasara ėjo visu savo karščiu, ir neliečiami žmogaus kojos takai į buvusias sodybas užgriuvo žole P. C. VIII 137.

Kai sujungiamojo sakinio su jungtuku *ir* komponentų tariniai išreikšti nevienodų laikų ar nuosakų veiksmoždziais, vienalaikiškumo santykis galimas tais atvejais, kai kurio nors komponento tariniu einančio veiksmoždzio morfologinė laiko reikšmė nesutampa su jo sintaksine reikšme. Pvz.:

Mes jau miegojome, ir staiga išgirstu baisų riksmą ir dar didesnį barškėjimą bei tarškėjimą (...) I. S. Obt 130. Chlopai nutarė laukti, ir jie nėra vieningi V. M.-P. VI 570.

Kaip tik dėl šios priežasties vienalaikiškumą pasako kai kurie su jungtuku *ir* sudaryti sujungiamieji sakiniai, kurių I komponente yra įvykio veiksmo veiksmoždis, nors įvykio veikslas, kaip žinome, paprastai pasako pasibaigusį, pasiekusį tikslą veiksmą, todėl vienalaikiškumas šiuo atveju yra ne visai įprastas:

Užgrūdintos rankos stebuklus padaro, Ir audrų verpetuos tvirtėja valia V. M.-P. I 450. Nejprasto giedojimo nustebinti, net paukščiai nuščiuvo medžiuose, ir šunys tylėjo pasitraukę į pašiurių ir tvartų pavėsius V. M.-P. VI 447.

* * *

Jau minėjome, kad sudėtiniai sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* gali išreikšti ir nesutampančių laikų santykį, kai, vieno komponento veiksmui pasibaigus, prasideda antrojo komponento veiksmas.

Kaip ryšio priemonė ir veiksmų nevienalaikiškumo rodiklis šiuose sakiniuose kartais taip pat pasireiškia laiko aplinkybės, be jų dargi ne

visada būtų galima pasakyti, ar tai vieno laiko, ar skirtingų laikų santykis sakinyje. Pvz.:

Vakare parginęs tepu kojas pastijolka, saldaus pieno sviestu, ir *visą naktį* jos dega man kaip išdilgintos J. Blt. IV 109.— Ar daug parnešėt baravykų? — pirmas jo klausimas, ir, *sužinojęs, kiek tiems pasisekė surasti*, užsipuola: (...) V. Kr. R 165.

Laiko aplinkybės ne tik parodo veiksmų pasikeitimą laiko atžvilgiu, bet ir tiksliau pažymi jų trukmę.

Tačiau, kaip ir vieno laiko sakiniuose, lemiamą vaidmenį, nustatant nevienalaikiškumo santykį, turi komponentų tarinius išreiškiantys veiksmažodžiai, jų laikų ir veikslų koreliacija. Čia ypač svarbią vietą užima veiksmažodžio įvykio veikslas.

Paprasčiausias ir dažniausias sujungiamojo sakinio, reiškiančio nevienalaikiškumo santykį, tipas būna tada, kai abiejuose komponentuose yra to paties laiko įvykio veikslo veiksmažodžiai. Pvz.:

Štai atsidaro kambario durys, ir uždusęs, sukaitęs, linksmom, degančiom akim įbėga Rokus, mano draugas J. Bil. I 53. Šeiminkė įdegė skalą, ir tik tada pamatė daktaras, kad ligonė buvo virvėmis prižišta prie lovos ir prisukta prie suolo A. V. I 337. Bet apgavystė netrukus išeisianti aikštėn, ir tada visi gausią žemės ir būsią laisvi V. M.-P. VI 82.

Santykis nepasikeičia, jei, esant I komponente įvykio veikslo veiksmažodžiu išreikštam tariniui, II komponento tarinys yra ir kitokių formų, pvz., ištisinis eigos arba sudurtinio veiksmažodžių laiko, o taip pat vardažodinis tarinys. Pvz.:

Ligi ryto slėptą grožį Spindinčioj taurėj atvožia — Ir į naują skaidrų žiedą Plaštakėlės margos rieda V. M.-P. I 130. Netrukus procesija pasuko pro kampinį piliorių, ir Vasaris augančiu neramumu artinosi prie tos vietos, kur žinojo stovint paslaptinę Nepažįstamąją V. M.-P. III 110. Susirado (Taručiai) suolelį, ir jau Monika buvo besidedanti kiaušinius, kai policininkas priėjo ir mandagiai pasakė, kad čia neleidžiama užkandžiauti P. C. VIII 71.

Galima tikėtis, kad veiksmų nevienalaikiškumo santykį turėtų gausiai parodyti sakiniai, kurių komponentų laikai yra skirtingi. Iš tikrųjų tokių sakinių nėra daug. Pavyzdžiui, maža sakinių, kurių I komponento esamąjį laiką atitiktų antrojo komponento būtasis kartinis ar būsimasis laikas:

Šį kartą ji neturi jokių reikalų į jį, jokių jam darbų ir, jai bent dabar taip atrodo, jinai visiškai nenorėjo, kad jis dabar atvažiuotų I. S. V 203. Dabar mes judame motorų šniokštyme ir cypime, statome laivus, sukame kiekvieną ratą, ir mes išdrįsime iš rankų jums išmušt ir šautuvą, ir durklą, ir granatą A. Vc. I 50—51.

Kiek daugiau yra šio tipo sakinių, kurių I komponento tarinys yra išreikštas būtojo kartinio laiko veiksmažodžiu, o II komponento — esamojo ar būsimąjo laiko:

Štai atsivėrė durys, ir mažas vaikas ritasi per slenkstį, rėkdamas V. Kr. AirP 166. Čia mūs tėvai ir protėviai gyveno, Ir mūs vaikai čia daugel švenčių švęs A. Vc. I 21.

Kiek neįprasta, kad I komponento tarinys išreikštas būsimoju laiku, o antrojo — esamoju laiku, o visas sakiny s reiškia veiksmų nevienalaikiškumo santykį, pvz.:

Viduje bus patogiau kur ir atsisėsti, ir pasikalbėti... ir šeiminiškė prašo A. V. V 204. (Jonas) Prieis, atsistos, ir kalbasi, ilgai kalbasi V. Kr. R 91.

Toks laikų derinys yra galimas todėl, kad veiksmazodžių formos I komponente išreiškia sintaksinį laiką, kuris nesutampa su jo morfologiniu laiku.

PRIEŽASTIES SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *ir*

Kaip žinoma, visi sudėtinio sakinio komponentai pasako laiką, vadinasi, tarp jų visada yra ir laiko santykis. Tačiau tada, kai išreiškiamas priežastinis, rezultatinis, atributyvinis ir kt. santykis, laiko santykis pasitraukia į antrą vietą ir tampa tarsi aukščiau minėtų santykių fonu. Tačiau ne visada lengva nuspręsti, ar laiko santykis yra antrinis, ar pagrindinis. Dažnai tai gali nulemti subjektyvūs faktoriai, na, o visai tiksliai gali pasakyti tik sakinio autorius. Štai, pavyzdžiui, sakiny s: Tavo mama verkia, ir aš verkiu... I. S. V 116; jeigu jį perskaitysime su atitinkama intonacija, galėsime laikyti arba vieno laiko, arba priežasties santykio sakiniu.

Jeigu palyginsime prijungiamuosius priežasties sakinius su sujungiamaisiais, reiškiančiais tą patį santykį, nesunkiai pastebėsime, kad pirmieji jį išreiškia aiškiai, kategoriškai, o antrieji yra jį tarsi redukavę.

Priežasties santykį kartais nurodo antrajame komponente (dažniausiai tuoj po jungtuko *ir*) einantieji priežasties prieveiksmai *dėl to, todėl, už tai* ir kt.

Tokiu būdu, bręstant Vasario asmenybei, vienas galingas šito brendimo veiksnys pasirodė esąs šalia seminarijos auklėjimo veiksmų, ir dėl to didelė jo sielos gyvenimo dalis ėmė sroventi šalia seminarijos dvasinio gyvenimo vagos. V. M.-P. III 94. Viešpats dievas žino, kad aš dariau viską, ką galėjau, ir atlikau, kas man silpnam buvo skirta, ir už tai jis man teikia nuolat džiaugsmus ir garbę vieną po kitos J. Blč. 27. Pelėdų ausies raukšlė turi raumenis, kurie ją atitraukia į priekį, ir tuo būdu paukštis gali sugauti garso bangas, ateinančias iš užpakalio T. Iv. I 29.

Daugiausia priežasties santykio sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* būna tokios struktūros: pirma eina komponentas, kuriame išreikšta antrojo komponento veiksmo priežastis. Pvz.:

Mackevičiui rūpi Petro reikalai, ir jis kreipiasi į senius V. M.-P. VI 275. Antstolis aprašė ūkį už skolas, ir motina rengiasi pas jį važiuoti pagalbos ieškoti V. Kr. AirP 249.

Tačiau yra ir tokių sujungiamųjų priežasties sakinių, kurių pirmajame komponente pasakyta pasekmė, o jos priežastis — antrajame:

Bet aš jos slaptus troškimus atjaučiu,— Ir mano dvasia kaip ta jūra V. M.-P. I 61. Nėra ko skųstis ir dievą peikti, ir jos (merginos) nevengė manęs, nebėgo V. Kr. AirP 53.

Bet šie pastarieji du sakiniai kelia abejonių, ar jie yra jungtukiniai; nesunku pastebėti, kad jų *ir* yra ne tiek jungtukai, kiek eina pabrėžiamąja dalelyte.

Ir priežasties santykio sakiniai pagal tai, ar priežasties veikimo laikas sutampa su pasekmės laiku, ar ne, gali būti skiriami į vieno laiko priežastinius sakinius ir laikų kaitos priežastinius sakinius.

Tai nulemia, kaip ir laiko santykį pasakančiuose sakiniuose, komponentų veiksmožinių tarinių laikai ir veikslai, kurie kartu su kitomis priemonėmis parodo veiksmo baigtumą ar nebaigtumą, o atitinkamai derinant veiksmų baigtumą ir nebaigtumą su jų gramatiniais laikais, parodomas ir veiksmų sutapimas bei keitimasis.

SĄLYGOS SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTTUKU *ir*

Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* gali išreikšti ir sąlygos santykį. Jų reikšmė ir struktūrinės ypatybės yra aiškios, todėl žymi dalis šių sakinių gana ryškiai, nedviprasmiškai parodo sąlygos santykį.

Pirmasis komponentas yra paprastai neapibrėžtas asmeninis „sakinys“¹, o tarinys išreiškiamas esamojo arba būtojo kartinio laiko viena-skaitos antruoju asmeniu. Antrajame komponente būna dažniausiai liepiamoji nuosaka ar esamasis laikas. Pvz.:

O tu driskį sušelpi, vagilių nubaudi — ir jau nebegeras A. V. V 352. Prinokai, ir klausyk, ar dalgio kur negalanda P. C. IX 89. Atradai niekam tikusią, girdi, su kraičiu, ir vesk P. C. II 22.

Tačiau daugiausia yra sąlygos santykio sujungiamųjų sakinių su jungtuku *ir* tokios struktūros: pirmajame komponente būna liepiamoji nuosaka, o antrajame esamojo arba būsimojo laiko tarinys. Pvz.:

Rodos, tik paimk jį (peilį) į rankas, ir tuoj iš po ašmenų ims eiti tikri stebuklai J. Blt. IV 235—236. Nutildykit skundą, užgniaukit jausmus, Ir tasyk laisva kaip erelis ji bus! V. M.-P. I 19. Tik nuskind ją, ir jinais tartum sutirpsta I. S. Obt 129.

Jei pirmasis komponentas yra nepilnutinis ar nominatyvinis (dažniausiai jis pasako laiką, atstumą, tam tikrą kiekį), tai gana dažnai sakinys turi sąlygos reikšmę. Ją ypač pabrėžia pirmajame komponente pasakytos dalelytės *dar*, *tik*. Pvz.:

Tik kad dieniukę kitą lytaus, ir nueis viskas! P. C. II 227. Tik žodis — ir visos burnos prasižioja prieš meisterį P. C. IX 155. Vie-

¹ Mes laikomės požiūriu, kad sudėtinio sakinio dalies vadinti sakiniu nederėtų (přig. «Научные доклады высшей школы. Филологические науки», № 4, 1961, стр. 173—175).

nas neatsargus dūžis plaktuku — ir apaštalo nebėr P. C. IX 167. Dar dvi trys dienos tokio oro, ir bus galima leisti karves V. M.-P. VI 213.

Pirmasis komponentas gali būti ir asmeninis, tik komponento veiksnys šiuo atveju yra labai apibendrintas, nekonkretus — dažniausiai išreikštas nežymimuoju įvardžiu, daiktavardžiais, pasakančiais labai išplėstą veikėjo sąvoką, arba veiksniai gali būti vienaarūšiai, išskaičiuojantieji galimus veiksmo atlikėjus.

Vamptelėjo kas žodį, ir lekia kaip prie gaisro... Ž. I 327. Išnyko žmogus: ir svajota — sapnuota Išblyško, kaip ryto aušra! Maironis I 76. Pagavo ponas savo miške uogaujant ar grybaujant — ir eik pono daržų ravėtų... A. V. V 352. Bet menkas mažmožis, menka klaidelė, mažas akmeniukas kryptelėjo vežimą į šoną, ir lipk, žmogau, žemėn A. V. I 133.

Jei pirmojo komponento tarinys yra būsimąjo laiko veiksmožodis, o antrojo komponento — kito laiko ar nuosakos, tai sąlygos reikšmė būna ryški tada, kai I komponento tarinys iš tikrųjų pasako esamąjį arba kurį būtąjį laiką. Pirmasis komponentas yra asmeninis. Pvz.:

Pamatys jis dėdę Kasparą, ir sudeda apie jį dainį P. C. II 11. (...) Pratars Ir mirktelės lengvai, Ir vos stovykloje visiems Neplyšdavo pilvai A. Vc I 135. Nutruks nuo virvių kumečio arklys — ir vaikščiok dvaran keturias penkias dienas A. V. V 352.

Sąlygos santykį išreiškia ir sakiniai, kurių pirmasis komponentas yra asmeninis ir turi tariamosios nuosakos tarinį, o antrasis — arba nepilnutinis, arba beasmenis, kurio tarinys sudurtinis (jungtis tariamosios nuosakos):

Atsilieptų Kazys — ir jam dalia ir pagarba A. V. V 424. Atsigultų (skerdžius) sau dabar kur šalia namų, pasieny, atsilsėtų pašalėje — ir gerai būtų V. Kr. R 61.

Jei pirmasis komponentas išreiškia pageidavimą (priešdėlis *te-* prie veiksmožodžio es. I. III asmens arba dalelytė *tegu*), tai taip pat galimas sąlygos santykio sujungiamasis sakiny su jungtuku *ir*. Pvz.:

Tesiunčia man, kaip baudą, savo dukters galvą — ir atleisiu jam viską, net jo bailumą V. Kr. DSSZP 125. Tegul tik palieka kiekvienas prie savo lovio, ir bus gyvenimas kaip reikiant I. S. V 296.

Prie sujungiamųjų sąlygos santykio sakinių su jungtuku *ir* čia priskiriami ir tokie sakiniai, kurie ir savo reikšme, ir struktūra gerokai skiriasi nuo jų.

Pirmasis komponentas čia daugiau pasako ne sąlygą, bet reiškinių, kuris reikalingas, kad įvyktų antrojo komponento veiksmas. Šio tipo sakinių I komponente tarinys išreiškiamas veiksmožodžių *užtekti*, *pakakti*, *reikėti* asmeninėmis formomis, o taip pat žodžiu *gana*; kartais komponente pasakoma ir dalelytė *tik*.

Dėl savo būdingų ypatybių galima būtų šiuos sakinius laikyti atskiru tipu, o juos pavadinti — pakankamo pamato sakinais. Pvz.:

Užtenka man tik užmerkt akis ir nors minutei nusikratyt kasdieninėmis mintimis, ir tuojau kyla prieš mane vaizdai, slenka vienas po kito ir pina vieną didelį, kruviną, baisų paveikslą — kalėjimą A. V. I 33. Kartais užtenka laiku nusispiauti, kalbėjo anas gyvenimo menininkas, ir tavo reikaliukai gali pasitaisyti J. Gr. 190—191. Reikia tik paėjėti, ir pasirodys žiburys J. Bil. I 110. Jai tik pamoti tereikia — ir viskas atliekama kaip tikrai poniai I. S. V 246.

Gana buvo menkiausio neatsargumo, ir nelaimingieji slydo nuo stataus kalno žemyn ir virto į akmenį J. Bil. I 147. Jiedviem, gal būt, kaip kadaise pirmykšties gamtos žmonėms pakako persimesti po vieną žodį — ir viskas buvo pasakyta ir suprasta V. M.-P. III 274.

Bet užtekdavo vieno smarkesnio lietaus, ir atsivėręs upelis vėl užversdavo smėliu ir žvirgždais tokius neprašytus ateivius A. V. I 351.

REZULTATO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTIKU ir

Šio tipo² sujungiamieji sakiniai nėra tolygūs priežasties santykio sujungiamiesiems sakiniams, apie kuriuos buvo kalbėta aukščiau, nors jų I komponentas kai kada taip pat gali pasakyti II komponento priežastį. Bet ir tuo atveju, kai I komponento veiksmas gali būti laikomas II komponento veiksmo priežastimi, šie sakiniai skiriasi nuo priežastinių: čia pabrėžiamas rezultatas prilygsta išvadai, apibendrinimui, o pasakytoji priežastis yra labai silpna — redukuota, o kartais ji būna nesiminė.

Kai kurių rezultato santykio sujungiamųjų sakinių antrasis komponentas pasako kelių pirmojo komponento veiksmų, išreikštų vienaarūšiais tariniais, rezultata. Tada antrasis komponentas gali kartais būti lyg ir nepasakyto I komponento vienaarūšio tarinio, užbaigiančio veiksmų grandinę, sinonimas. Pvz.:

(...) — pasakė įtūžęs Klausas, paėmė gerą vėzdą, trenkė vienintelii Klauselio arkliui per galvą, ir tas krito žemėn negyvas J. Blč. 159.

Čia II komponentas yra lygus tarinio grupei ir **ji užmušė**, kurios tarinys, pasakytas, būtų vienaarūšis su kitais I komponento tariniais.

Panašiai galima pakeisti antrąjį komponentą vienaarūšiu tariniu ir kituose to paties santykio sakiniuose:

Ten pat troboje, užsinėręs ant kaklo, antrą galą privyniojęs prie gembinės, kritęs ... ir nebėra vaiko Ž. I 370. Apspito visi šlajas, susispietė iš šono, atrėmė pečiais,— ir malkos nudardėjo į griovį V. M.-P. VI 25.

² Rezultatinį santykį pažymi savo disertacijoje «Сложное предложение в современном русском литературном языке» (rankraštis) ir I. A. Vasilenko: «Союз и сочиняет предложения, являющиеся каким-то результатом действий предыдущего предложения», стр. 568. Taip pat plg. Я. Бауэр, К вопросу о возникновении и развитии типов сложного предложения, Вопросы славянского языкознания, вып. 6, 1962, стр. 107.

Rezultatinis santykis išlieka ir tada, kai tokio pakeitimo negalima padaryti, pvz.:

Ji užrišo jam ant kaklo skarelę,— tą darbą ji geriau mokėjo už vyrą,— užmezgė du mazgu, ir išėjo baisiai gražu! J. Blč. 113. Užtat gavau nuo ryto iki pietų nešiotis šautuvą, užsikabinęs per petį žvilgantį saulėje jo vamzdį, užlipti į kalvą, apsidairyti, priklaupti vienu keliu, vieną akį primerkus nutaikinti į kokį nors tolumoj dunksantį tašką, pačiam sušukti pamėgdžiojant šūvį — ir štai visas tikras, gero medžiotojo paveikslas! P. C. II 51.

Rezultato santykis galimas ir tarp komponentų, nors pirmasis iš jų ir neturi vienarūšių tarinių. Pvz.:

— Ura! — suriko visi vabalai, ir mūsų grambuolys jau buvo sužadėtas J. Blč. 99. Priėmimo ceremonija buvo atlikta rankos paspaudimu — ir Liudas Vasaris tapo slaptos lietuvių klierikų draugijos nariu V. M.-P. III 120.

Sujungiamieji sakiniai, reiškiantieji rezultato santykį, gali kai kada turėti antrajame komponente žodžius *taip, tiek*. Pvz.:

Šis autobusas davė signalą, kad miesto susisiekimą nutrauktų, ir taip jis pasiliko savo poste... A. V. V 333. Į tas klumpes jis padaro skylutes, į tas skylutes įveria virvutes, ir taip jis jas apsimauna ir apsiriša I. S. Obt 93. Sudundėjo, sutraškėjo Dundulis, ir tiek jo ten bebuvo V. Kr. AirP 51—52.

SUSTIPRINAMOJO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *ir*

Sujungiamieji sakiniai, kurių komponentus jungia jungtukas *ir*, išreiškia ir laipsniavimo-sustiprinimo santykį³. Jie yra ypatingi tiek savo reikšme, tiek struktūra. Tai nėra priežastiniai arba kito santykio sakiniai, nors vienas kitas sakinytis gali būti ir sunkiau atskiriamas nuo kitos reikšmės sakinių.

Šio tipo sakiniams būdinga tai, kad II komponentas tarsi paremia, argumentuoja (tada sakinytis artėja prie priežasties santykio) arba naujai pasako, sustiprindamas, I komponento mintį. Pvz.:

Ne be to, kad niekdėliais neįkliūtų ir bobai kuriai, ir toms kliuvo su koku virvagaliu arba diržu Ž. I 253. Buvo ir tokių nuodėmklausių, kurie visus atleisdavo greit, ir kol laiminamasis mušdavosi į krūtinę, kunigėlis jau barbendavo į klausyklos lentą (...) A. V. V 383. Bet kad ir labiausiai ji būdavo nurimus, vis dėlto parkrantėj nesiliaudavo judėjus, ir vanduo išlengvo kilojosi kaip miegančio kūdikio krūtinė J. Blč. 79.

Struktūriniu atžvilgiu šių sakinių yra keli tipai.

Sujungiamųjų laipsniavimo-sustiprinimo santykio sakinių antrajame komponente yra aplinkybė su jungtukais *juo... juo, kaskart... kaskart*

³ Plg. Я. Б а y э п, cit. str., p. 107.

ir kt., kuri pabrėžia I komponente pasakyto veiksmo laipsnišką kilimą, stiprėjimą. Pvz.:

Toli vėl sužviėgė, sušnypštė garvežys ir, lyg atsidusdamas ar atsipūsdamas, pradėjo judėti, ir kaskart tankiau, kaskart garsiau ėmė trinksėti jo ratai A. V. V 452. Po kelių sakinių Mackevičius pradėjo gyvėti, ir juo toliau kalbėjo, juo labiau keitėsi jo akys, jo veido išraiška ir visa jo išvaizda V. M.-P. VI 450. Tačiau nei ramus vėjelis, nei regimojo miško ūžesys nenuramino mano dirgsnių, ir nuotaika, juo tolyn, ėjo blogyn A. V. I 210.

Pastarieji du sakiniai tarsi pasako priežasties santykį, bet iš tikrųjų ne dėl to pradėjo keistis Mackevičiaus akys, kad jis pradėjo gyvėti: abiejų komponentų veiksmų priežastis yra viena ir ta pati. Panašu ir trečiajame sakinyje, kur tikroji nuotaikos gedimo priežastis yra ne tai, kad nebuvo nuraminti dirgsniai.

Sustiprinimo santykis ypač ryškus tada, kai I komponento mintis antrajame komponente tarsi varijuojama, suteikiant jai griežtesnį atspalvį. Pvz.:

Tinginiais Ramūnų vyrų pavadinti negalima, ir iš tikrųjų jie nebuvo tinginiai V. Kr. R 155. Ne, kol jinai — motina Karalienė — gyva, jos namuose, Šalteikių namuose, ištvirkavimai nebus pakenčiami, ir iš viso niekada ir jokių ištvirkavimų nebus I. S. V 193. Jos tėvas tik vokiškai kalbėjęs, ir tėvo tėvas jau mokėjęs vokiškai... I. S. IV 380. Aš ir dabar jas skaitydamas jaučiu kaip ir kokią šilumą krūtinėj — ir nors eilės, kaip sako, liūdnos ir pesimistiškos, bet man jas skaitant smagu ir gera V. M.-P. III 193.

Panašūs savo struktūra yra žemiau duodami sakiniai, tik jie skiriasi nuo aukščiau aptartųjų tuo, kad čia varijuojamas kuris I komponento žodis — sakinio dalis (aplinkybė ar pažymins). Pvz.:

Jaučiu aš ir *čia* tavo lakią būtybę — Dainų garsuose ir verpetuose šokių, Neaiškiam šypsny ir palaidam juoke, Elektros šviešoj, cigaretų rūke! — Ir mano stiklelio jaukiam skambesy, Dainų karalaite, tu šiandakt esi V. M.-P. I 240. Ir pargrįžo du berneliu, ir parnešė *didį* grobį, ir tiek jo buvo, jog seni tėvai atminti neatmena, kad kas būtų tiek kada parvežęs (...) V. Kr. DSSZP 27.

Kiek skiriasi sakiniai, kurių antrasis komponentas duoda naują vaizdą, mintį, nevarijuodamas I komponento minties, vaizdo. Aukščiau minėti sakiniai abiejuose komponentuose turi bendrų žodžių, o tuo tarpu šie sakiniai leksikos bendrybių neturi, neturi jie I komponente ir žodžio, kurį atskleistų antrasis komponentas. Pvz.:

Ar žūsime, ar laimėsime, mūsų garbė bus didžiausia, ir gražiausias apie mus sudės vaidilos dainas, kokių mūsų tėvai dar nėra girdėję, kokių protėviai dar nėra klausę V. Kr. DSSZP 210. Laiminga ir garsi buvo kistynų tauta, ir nieko jai netrūko A. V. I 13. Aplinkui laksto geltoni nuo medžių krintą lapai, plunksnos, ir net dulkės pakyla nuo žemės I. S. V 47.

Kai kurie sustiprinamojo santykio sakiniai ypatingi tuo, kad antrasis komponentas yra klausiamasis-šaukiamasis. Pvz.:

Dabar abudu būsit laimingi, ir ko daugiau norėt... J. Gr. 35.
Paėdę, apsirengę — ir ko daugiau! P. C. VIII 149.

PRIESINGUMO-SUGRETINIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *ir*

Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* gali išreikšti įvairius priešingumo-sugretinimo santykius, jų tarpe — sugretinimą, priešingumą, neatitikimą ir nuolaidą. Šie santykiai paprastai būdingi su jungtuku *o* ir *bet* sudarytiems sujungiamiesiems sakiniams. Jie juos aiškiausiai ir išreiškia. Tuo tarpu su jungtuku *ir* sakiniams, išreiškiantiems šiuos santykius, būdingas sudedamojo sujungimo atspalvis.

Sugretinimą nuo priešingumo, neatitikimo ir nuolaidos skiria komponentų leksika ir paralelinė komponentų struktūra; pirmuoju atveju komponentai neturi priešingų, antonimiškų savo reikšme žodžių.

Priešingumo santykiui būdinga tai, kad komponentų mintys yra priešingos viena kitai tiesiog, o neatitikimas tuo tarpu yra tada, kai antrojo komponento mintis yra priešinga laukiamai, galimai, logiškai I komponento minties išdavai, jos rezultatui. Nuolaida būna tada, kai, nežiūrint vieno komponento, dažniausiai pirmojo, veiksmo priešingumo, įvyksta antrojo komponento veiksmas.

Sugretinamojo santykio sakinių nėra daug, ir jų reiškiamas santykis nėra labai ryškus. Pvz.:

Tėvai juos mylėjo vienodai, ir jie mylėjosi tarpu savęs vienodai I. S. V 134. Koks mažas šitas kambarėlis ir koks platus, pasauli, tu A. Vc. I 400.

Negausu sakinių ir su priešingumo reikšme. Pvz.:

1. Dar du trys draugai krito, ir likusieji pasiekė viršūnę... J. Bil. I 148. 2. Juk tai visuomet darydavo, ir tik retkarčiais tekdavo nukentėti dvigubai kitą dieną P. C. II 84. 3. Todėl žiaurus kerštas laukia tavęs, ir tavo Dievas tau nepagelbės V. Kr. DSSŽP 199.

Kai kurie pateiktųjų sakinių (1, 2) galėtų būti laikomi ir kitokių santykių.

Daugiau yra sujungiamųjų sakinių su jungtuku *ir*, reiškiančių neatitikimo santykį. Pvz.:

Močiutė iš tolo nepakenčia cibulių kvapo, ir visuomet prieš savo norą tenka ašarojant juos piaustyti P. C. IX 56. Visi karščiaivosi, pešėsi, siūbavo, ir jų barniai nieko bendra neturėjo nei su Ažuolo mokslu, nei su Putino teigimais A. V. I 362—363. Netoli tavęs, ir nežinai P. C. VIII 50. Vyras, tiek metų kare buvęs, svieta matęs, ponui leitenantui į snukį davęs, ir dabar ji ten lyg su mažu vaiku: Marčiuk, Marčiuk... I. S. V 316.

Apribojimo santykis:

Šią šeimą sudaro 174 rūšys, paplitusios rytų pusrutulyje, ir vien tik kurkės gyvena Amerikoje T. Iv. I 126.

Sujungiamojo sakinio su jungtuku *ir* nuolaidos santykį pabrėžia žodžiai *vis dėlto, tai*, pasakomi paprastai po jungtuko. Pvz.:

Per dvi savaites išvartaliojo kunigas Maldutis visą savo ir apdulkėjusį klebonijos knygyną, permetė akimis naująjį įstatymą, išskaitė šventųjų tėvų veikalus ir enciklikas, kurios nors truputėlį paliesdavo jo temą, atsiminė visa, ką pats žinojo ir ką iš kitų girdėjo... ir vis dėlto pamokslas išėjo ne per puikus A. V. I 241. Seniau jų piktųjų dvasių daugel būdavo — ir žmonės vis dėlto lengviau gyvendavo V. Kr. AirP 44. Į dvarą mane išvarei, ponui parduvei — ir tai nespriešinau V. M.-P. VI 589.

ATRIBUTYVINIO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *ir*

Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* gali išreikšti artimą prijungiamiesiems pažyminio sakiniams santykį, kurį mes vadinsime toliau atributyviniu santykiu. Atributyvinio santykio sakiniams būdinga savita komponentų struktūra, kurios yra keli variantai.

Ryškiausiai atributyvinį santykį išreiškia sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir*, kai jų I komponento daiktavardis (dažniausiai jis yra komponento gale) pakartojamas antrajame komponente; paprastai pakartotas daiktavardis turi parodomųjų įvardžių *tas, šis* pažyminį. Pvz.:

Iš tų pasakojimų Vasariui šiek tiek paaiškėjo kunigo gyvenimo vaizdas, ir tas vaizdas anaipol nebuvo malonus V. M.-P. III 70. Baigiantis žiemai (...) būrys susiskirsto poromis, ir šios poros, išperėjusios jaunikius, sudaro naujus būrius T. Iv. I 132. Vienas jų vedėsi dviratį, ir dviratis buvo apkaišytas gėlėmis P. C. II 167.

Antrajame komponente pakartojamo daiktavardžio vietoj gali būti įvardžiai *jis, ji* arba *tas, ta*. Pirmojo komponento atitinkamas daiktavardis paprastai būna prieš jungtuką *ir*; tada atributyvinis santykis ypatin-gai ryškus. Pvz.:

Žmogus, šituo keliu važinėjęs, išsiveža savo atmintyje (...) tarpukalnes ir į jas su didžiu ūžimu ir trenksmu krintančias upeles, ir, kur įkritusios, jos rangosi ir tęsiasi ilgomis, ankštomis perėjomis (...) A. V. I 9. Prie šulinio staiga mes pamatėm mergaitę, ir *ji* rankoje nešėsi pilną ąsotį A. Vc. I 139. Rinkosi vyrai, ir *tie*, permanę kalbą, taip pat prisidėjo Ž. I 260.

Antrajame komponente esąs įvardis gali būti kurio daiktavardžio nederinamasis pažyminis:

Ten gulėjo šuva, ir *jo* akys buvo kaip malūno girnos J. Blč. 105.

Priskirdami žemiau pateiktus sakinius prie atributyvinių, turime labai išplėsti atributyviškumo sąvoką. Tada atributyviškumas nėra vien daikto ir jo ypatybės santykis, bet ir prieveiksmių santykis. Pvz.:

Dažniausiai išbadėjusį, pusgyvį (traną) išmeta *lauk* ir *tenai* jisai baigia savo amžių J. Krikšč. 67. Bet, štai, rodos, mes jau kalno *viršūnėje*, ir *čia* jau taip šviesu, toks mėlynas, šiluma spindintis oras, dangus J. Gr. 266.

Atributyvinis santykis galimas ir tada, kai antrojo komponento įvardis *tas*, (dažniau *tai*) pažymi ne atskirą I komponento žodį, o visą komponento pasakomą mintį. Šio santykio sakiniai savo reikšme artimi vadinamiesiems santykinio prijungimo sakiniams⁴ su *kas*, plg.:

Netrukus Mykolas gavo žinią, kad jo motina nėra palikta viena savo likimui, ir tai jį visai nuramino A. V. V 197. (Netrukus Mykolas gavo žinią, kad jo motina nėra palikta viena savo likimui, kas jį visai nuramino).

KITI SUJUNGIAMŪJŲ SAKINIŲ SU JUNGTTUKU *ir* LOGINIAI SANTYKIAI

Visada gali kilti klausimas, ar, be aukščiau apžvelgtųjų, negali būti kitokių loginių santykių, kuriuos išreikštų sujungiamieji sakiniai su jungttuku *ir*. Mūsų nuomone, tai visiškai galimas dalykas. Tai patvirtina ir tie keli sakiniai, kurie, būdami jau labai reti, nesudaro atskiros vienu loginiu santykiu paremtos sistemos. Štai rastas tik vienas sakiny, kuris artimas objektiniam santykiui:

Štai ir turit, ir žodžio samdiniui pasakyti nebegalima J. Blt. IV 37.

Šie keli sakiniai rodytų lyg ir tikslo santykį:

Į gėstančią saulę pakėliau rankas ir akis — Ir mano krūtinėj gal blėstančios ugnys atgis V. M.-P. I 459. Nueik pas kunigą, ir tegul pasišaukęs subara... P. C. II 139.

SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTTUKU *o*

Sujungiamieji sakiniai su jungttuku *o* reiškiamų loginių santykių įvairumu beveik prilygsta sujungiamiesiems sakiniams su jungttuku *ir*. Jų reikšmė kartais gali priartėti prie sudedamojo sujungimo sakinių su *ir*, kartais ji artima sujungiamiesiems sakiniams su jungttuku *bet*, kartais jie pasako artimą skiriamajam sujungimui ar prijungiamiesiems sakiniams būdingus loginius santykius (pvz., priešasties, sąlygos, atributyvinį ir kt.). Toks sakinių su jungttuku *o* reikšmių įvairumas būdingas ir kitoms kalboms⁵.

Tačiau, nežiūrint to reikšmių gausumo, visiems sujungiamiesiems sakiniams su jungttuku *o* yra būdinga viena reikšmė — sugretinimas. Netgi tada, kai nustatomas kitas santykis (pvz., priešingumo, priešasties, atributyvinis ir pan.), sugretinimo reikšmė išlieka. Ją išlaiko sujungiamojamojo sakinio jungttukas *o*.

⁴ J. Balkevičius sintaksėje jie vadinami šalutiniais pridurtiniais sakiniiais (p. 324, 331—333). Mes, nusižiūrėję N. Andramonovos termino (žr. H. A. Андрaмонова. Сложное предложение с придаточным относительным в современном русском литературном языке, Казань, 1959), vadiname santykinio prijungimo sakiniiais.

⁵ И. А. Попова, Значение и функции союза «а» в древнерусском языке, «Научный бюлетень ЛГУ», № 2, 1945, стр. 32.

Sujungiamųjų sakinių su jungtuku *o* komponentai savo turiniu gali būti vienas kito atžvilgiu neutralūs. Šiuo atveju tokį sugretinimą, norėdami išskirti iš kitų sakinių, kur sugretinimas yra susipynęs su kitais loginiais santykiais, galėtumėm pavadinti grynuoju sugretinimu, pvz.:

— Tvorą brangiai kaštuos, o medeliai dirvą kalės A. V. V 216.

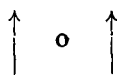
Sakiniai, kurių komponentų turinys yra priešingos reikšmės, gali taip pat reikšti sugretinimą, todėl ne visada jungtuką *o* gali pakeisti jungtukas *bet*, kurio funkcija yra išreikšti tik priešingumą. Pvz.:

Mes visą dieną dirbome, o tu viduj sėdėjai... I. S. Obt 108.— Aš nenoriu, kad tu Ilžikę rėkini. Ji tokia maža, o tu toks didelis vyras I. S. Obt 18.

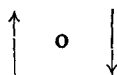
Dažniausiai čia jungtuko *o* pakeitimas jungtuku *bet* kartu, nors ir nedaug, pakeičia ir sakinio reikšmę, sustiprindamas priešingumo atspalvį.

Taigi sakinyse, kuriame sugretinami priešingų turinių komponentai, galima būtų sakyti, išreiškia priešingumą sugretinimą.

Šių abiejų reikšmių (grynojo ir priešingumų sugretinimo) panašumą ir skirtumą galima pavaizduoti grafiškai, nes pirmuoju atveju komponentų veiksmai eina tarsi viena kryptimi, o antruoju — priešingomis kryptimis; bet abiem atvejais tie veiksmai yra lygiagretūs:

Pvs. 1

Pvs. 2-3

Visos kitos sujungiamųjų sakinių su *o* reikšmės būtų tarsi šių dviejų poliariinių reikšmių variantai. Rasti ribą tarp gausybės variantų ir atspalvių ne visada galima. Tai padaryti lengviau tada, kai sakinių reikšmės yra susijusios su šiokiomis tokiomis komponentų struktūrinėmis ypatybėmis. Pavyzdžiui, kaip jau minėjome, grynąjį sugretinimą ir priešingumų sugretinimą nulemia komponentų leksika, neiginiai; nuolaidą parodo kai kurie su jungtuku *o* einą prievėksmiai bei dalelytės ir tarinių laikai; priežastį parodo kai kurie II komponento žodžiai; atributyvinį santykį — po jungtuko einąs asmeninis arba parodomasis įvardis, kuris pakeičia kurį I komponento daiktavardį.

GRYNOJO SUGRETINIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTKUKU *o*

Sujungiamuosiuose grynojo sugretinimo sakiniuose beveik visada sugretinami komponentų tariniai. Jų sugretinimu remiasi visas santykis. Papildomai gali būti sugretinami ir veiksniai ar kitos sakinio dalys, kurios paprastai eina tuoj po jungtuko *o*.

Labiausiai paplitę yra tokie grynojo sugretinimo sakiniai, kurių komponentuose, be tarinių, dar sugretinami veiksniai. Pvz.:

Juras pirštu vedė palei ženklus, o ji kuždėjo sau ir po trumpos valandėlės skaitė be mažiausios klaidos P. C. VIII 64. Tarpsienis buvo išlietas cementu, o sienos keleto sieksnių aukštumo A. V. I 97.

Ryšciausias sugretinimo santykis būna tada, kai sugretinamieji veiksniai priklauso tai pačiai semantinei grupei. Bet gali būti ir skirtingų reikšmių veiksniai, pvz.:

Bet pūga praeidavo, o atkutę vienuoliai turėdavo daug darbo, kol atkasdavo nuo vienuolyno sienų sniegą, kol pataisydavo sudras-kytus stogus, išvartytus kryžius... A. V. I 29.

Grynojo sugretinimo komponentų veiksniai gali būti išreiškiami įvardžių ir skaitvardžių poromis *vieni — kiti, vienas — antras* ir pan.

Štai, Veronikai bestovint, vienas audeklas atsisuko skersai so-džiaus, išsivyniojo, išsitempė, o antras pasislinko į rytus, pradėjo rausti ir aušros spinduliuose svilti... A. V. I 176. Pirmieji iš savo priešų gavo vardą špitolninkų, o antrieji — Jankelio partijos, nuo alinės savininko pavardės P. C. VIII 34.

Grynasis sugretinimas būna ir tuo atveju, kai I komponente veiksnys nėra pasakytas (jis numanomas iš konteksto arba veiksmazodžio galūnės):

Eik gultų, o aš prie tavęs pasėdėsiu A. V. V 441. Ėmė ją ant rankų kaip lengvą plunksną, o ji apkabino jam kaklą savo baltom rankom V. Kr. DSSŽP 135.

Tuo atveju, kai sugretinamųjų komponentų tariniai ir kiti žodžiai leksiniu atžvilgiu sutampa, antrajame komponente jie dažniausiai praleidžiami:

Taipgi ir dabar Steponas Balsys ir kaimiečiai kalbą kreipia vis daugiau prieš dvarininkus, o Akelaitis (—) prieš vyriausybę V. M.-P. VI 113. Simanas nuėjo dar vasarojaus žiūrėtų, o mudu su broliu (—) namo J. Bil. I 108.

Grynojo sugretinimo sakiniai gali turėti bendrą abiem komponentams antrininkę sakinio dalį arba šalutinį sakinį. Jie dažniausiai pasakomi viso sakinio pradžioje:

Aplink jį žemė buvo ištrypta arklių, išvažinėta ratų, o žolė — nuklota miltų dulkėmis P. C. II 22. Nuo alučio jo burna raudona, lyg perpiauta, dar nuspuogėjusi, o nosis, sakytum perkaršęs beržas, apaugusi gumbais P. C. IX 244. O kai eisim iš ūkio, aš išsivesiu karvutę su telyčyte, o jis pasiims arkliuką su plūgu! A. V. V 212.

Pasitaiko, kad bendroji antrininkė sakinio dalis yra II komponento pabaigoje:

Mudvi nemokėjova, o aš ir šiandien dar nemoku patylom „kultūringai“ kalbėti I. S. Obt 188.

Sugretinami gali būti ne tik komponentų veiksniai, bet ir vieno komponento veiksnys su kito komponento papildiniu ir aplinkybėmis, kurie paprastai eina tuoj po jungtuko *o*. Todėl sugretinimas čia yra visai aiškus, nekeliantis abejonių, pvz.:

Pražuvusiųjų drąsuolių *vardai* buvo užrašyti istorijos knygon, o jų *gyvenimo* ir *darbų* paskesniųjų žmonių eilės mokės kaip poterių ir katekizmo... J. Bil. I 149. *Ji* godžiai įniko jį skaityti, o *Liudui*

buvo smagu, kad tokiu netiesioginiu būdu, be žodžių, jis gali pradaryti jai vieną savo širdies kertelę V. M.-P. III 322. Visi *keliai ir takeliai* į Kiškelius buvo užpustyti, o *patvoriuose* buvo priversta tiek daug sniego, kad iš supustytų vėputinių tik tvorų basliai testirksojo A. V. V 154.

Gausu sujungiamųjų grynojo sugretinimo sakinių, kurių II komponente tuoj po jungtuko *o* eina aplinkybė, neturinti atitiktens I komponente. Jų struktūrą nulemia tai, kad, tik pasakęs I komponentą, sakytojas II komponentą formuoja taip, tarsi jo aplinkybė būtų gretinama su atitinkama I komponento aplinkybe, kuri liko nepasakyta⁶.

Rugiai gerai dera, o *vietomis* ir kviečių pasisėjame truputį V. M.-P. VI 282. Stovėjo be darbininkų ir nemaža kitų staklių bei varstotų, o *štapavimo ceche* iš trisdešimties darbininkų tedirbo tik aštuoniolika A. V. V 409. Jis ir negalvojo rimtai susiremti su kapelionu, o *dabar* buvo kažkaip gėda A. V. V 233.

PRIEŠINGUMŲ SUGRETINIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *o*

Kiekvienu konkrečiu atveju pasakyti, ar čia yra priešingumų sugretinimo, ar kitas artimas santykis, nėra lengva. I. Popova yra nurodžiusi sąlygas, kada rusų kalbos jungtukas *a*, atitinkąs mūsų jungtuką *o*, gali išreikšti sakinyje priešingumo (=priešingumų sugretinimo) santykį. Tai visų pirma sugretinamųjų žodžių komponentuose antonimiška reikšmė, atitinkama žodžių tvarka, ritminis melodinis ir struktūrinis apiforminimas, kuris pasireiškia dvinare konstrukcija ir viso sakinio baigtumu⁷. Tai tinka ir lietuvių literatūrinės kalbos sujungiamiesiems sakiniam su jungtuku *o*, išreiškiantiems priešingumų sugretinimą.

Su jungtuku *o* sudarytų sakinių, turinčių priešingumų sugretinimo reikšmę, palyginti yra žymiai mažiau už grynojo sugretinimo sakinius, apžvelgtus aukščiau.

Struktūriniu atžvilgiu priešingumų sugretinimo sakiniai yra panašūs į aptartuosius grynojo sugretinimo santykį išreiškiančius sujungiamuosius sakinius su jungtuku *o*. Daugeliui jų būdingas komponentų struktūrinis paralelizmas; antrajame komponente gali būti praleidžiami pasikartojantys žodžiai ir pan.

Priešingumas čia remiasi visų pirma antonimine leksika — tariniais:

Girdėdami jos pasakojimus, vyrai tik juokėsi, o moterys ramino V. Kr. R 67.

Bet yra sakinių, kurių komponentų priešingumas yra paremtas neiginiais. Pvz.:

⁶ И. А. Попова, Различные типы высказываний в современном русском языке (структура с союзом «а»). — Доклады и сообщения филол. фак. ЛГУ, вып. 3, 1951, стр. 130.

⁷ Žr. И. А. Попова, Значение и функции союза «а»..., стр. 32.

Jonas ir tėvas su Marcelike kalbasi, juokauja, o Andrius žodžio dar nėra jai prataręs P. C. IX 145.

Priešingumų sugretinimo sakiniuose komponentų tarinių priešingumą dar papildo kitų sakinio dalių antoniminis pobūdis. Dažniausiai komponentuose, be tarinių, antonimais išreiškiami ir veiksniai. Šio tipo sakiniams būdingas ir struktūrinis paralelizmas, pvz.:

Motutė buvo labai jau pasenusi, žila, o Ona pačiame šitam suaugime, aukšta ir tvirta, ir kažin kokia rūsti — ne tokia vėjavaikis, kaip aš kadai būdavau J. Bil. I 200. Ji dovanos, o dievas nedo-
vanos P. C. II 111.

Pirmojo komponento veiksmui gali būti priešpastatomas, t. y. jis yra antonimas, antrojo komponento papildinys, arba atvirkščiai:

Valdžia fenigiais teduoda, o pačiam apmokėti reikia spekuliacine kaina I. S. V 396. Aš būčiau seniai kumeliuką iš dynio per tokį česą (=laiką) išperėjęs, o jam — kaip nelekia, taip ne P. C. IX 156. Sukilėlių vadą Buivydą sugavo, o jo žmona pabėgo V. M.-P. VI 524.

Tarinių, priešingų savo turiniu, sugretinimą gali paremti papildinių ar aplinkybių antoniminis pobūdis, kaip štai:

Vilkui tai, žinoma, parako negaila, o kiškiui neverta V. M.-P. VI 24. Pirma niekas nieko nesuprato, o paskui jau buvo aiškiai girdėti: — Pasiutęs šuo, pasiuotęs šuo I. S. Obt 42.

NEATITIKIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU o

Neatitikimo santykio esmę sudaro tai, kad antrasis komponentas savo turiniu neatitinka pirmojo komponento turinio arba priešingas laukiamam, norimam, turinčiam įvykti pirmojo komponento veiksmo rezultatui.

Iš vienos pusės neatitikimo santykis ribojasi su priešingumų sugretinimo santykiu. Iš kitos pusės jis siejasi su nuolaidos santykiu. Griežtos ribos abiem atvejais nėra.

Sujungiamieji neatitikimo santykio sakiniai skirstytini, žiūrint reikšmės niuansų, į tris grupes: 1) apskritai komponentų turiniai neatitinka; 2) antrasis komponentas prieštarauja laukiamam, norimam pirmojo komponento veiksmo rezultatui (vietoj lauktojo įvyko jam priešingas veiksmas) ir 3) vietoj turinčio įvykti I komponento veiksmo rezultato įvyksta jam priešingas. Pvz.:

— Gėte ir Šileriu visi tavo auklėtojai tik dangstėsi, o buvo jie paprasti sotūs buržujai A. V. I 307. Žmonės noragams neturi geležies, o jie kalba, kad geležinį kelią tiesia V. Kr. AirP 116. Žvirblių nebematyti, o katinas kažką nešasi nasruose... I. S. IV 84. Antrasis komponentas yra priešingas tam, ko sakytojas tikėjosi, laukė, norėjo iš I komponento veiksmo. Pvz.:

Atėjau, kad man patartai, o tu štai ką kalbi V. Kr. R 151. Nors ir ji pati gana keistai jautėsi, bet vis dar nesitikėjo, o šiandien dak-

tarka galutinai ją įtikino ir pasakė, kad ji iš tikrųjų esanti nėščia A. V. I 158.

Pirmojo komponento turinys rodo, kad turėtų įvykti tam tikras veiksmas, bet vietoj jo įvyksta priešingas.

Buožių uždarbis dabar yra dukart didesnis negu prieš karą, o savo darbininkams jie moka dukart mažiau... A. V. V 182. Ponai juos rykštėmis šveitė, o jie tylėjo! — atrėžė jam piemenukas V. Kr. AirP 69.

Neatitikimo santykį išreiškiančių sakinių su jungtuku *o* pirmajame komponente gali būti veiksmažodžių, kurie pasako reikėjimą, norėjimą, viltį, įsakymą, prašymą, kalbėjimą ir t. t. Antrasis komponentas tada paneigia tais veiksmažodžiais išreikšto veiksmo rezultatą, parodo, kad veiksmas nepasiekė tikslo.

Juk reikėję būtų tuojau gydytoją pakviesti, o pinigų namuose jau kelinta diena nebuvo nė cento V. Kr. AirP 240. Liepė gaidykste išsiųsti, o tu ligi šiol dar namie Ž. I 233. Štai laišką parašė, vėl prašo atvažiuoti, o tau nė į galvą... A. V. V 425. Aš vaikus tildau, o tie į kamarą ir po prieangį (...) Ž. I 326. Jis pats atrodo toks nučiuręs, o vežimas ir arklys — lyg didelio ūkininko I. S. IV 240.

Pirmasis komponentas gali pasakyti laiko tarpą, per kurį neįvyksta tai, ko tikimasi, laukiama, pvz.:

Bet dienos ėjo, o tos šunybės ilgai nebuvo matyti A. V. V 410. Bet laikas bėgo, o „šipkartės“ ir pinigų kaip nėra, taip nėra A. V. I 159.

Neatitikimo santykio sakiniams su jungtuku *o* priskirtini ir tie, kurių pirmasis komponentas pasako nespėjusį įvykti veiksma, kai tuo tarpu prasidėjo antrojo komponento veiksmas. Pirmajam komponentui yra būdinga suvestinio tarinio *nespėjo + bendratis* konstrukcija. Pvz.:

Dar senio kapas nespėjo įdubti, o pamokantis ir patariantis gyventi santaikoje žodis greitai buvo užmirštas P. C. II 178—179. Nespėjau nė apsidairyti, o visa banda išsisklaidė laukuose, nuklydo kur kas J. Blt. IV 52.

Neatitikimo santykį pabrėžia antrajame komponente esą įterptiniai žodžiai *pasirodo, -ė, žiūrėk, matai* arba tie patys žodžiai, einą pagrindiniais sakiniais, kurių šalutiniai sakiniai pasako priešingą I komponentui mintį.

(...) aš tariau, kad tai žandaro šautuvas iš už peties kyšo, o čia, pasirodo, liucipierio uodega (...) A. V. I 342. Nespėja žmogus pypkės įkurti, o Poviliukas, žiūrėk, jau sutaisė daiktą, nekantriai dairosi, ką čia dar nutvėrus J. Blt. IV 213.— Mes ir varpais tau paskambinom, o matai — sveikas! P. C. VIII 13. Toks jau nekaltas avinėlis, o žiūrėk, kaip moki patikti panelėms! V. M.-P. III 132. Karališkiai ir činčininkai daugiau išmoka, o pažiūrėkite, kaip jie gyvena! V. M.-P. VI 462.— Pinigus reik mokėti, o žiūrėk, kas sprogimo tos smarvės! — tratėjo bobos Ž. I 307.

Įvairios dalelytės ir joms artimi savo funkcija prieveiksmiai taip pat parodo, netgi sustiprina sujungiamųjų sakinių su jungtuku *o* išreiškiamą neatitikimo santykį.

Dalelytės gali būti ir abiejuose komponentuose, ir viename iš jų. Dažniausiai vartojamos šios dalelytės ir joms artimi žodžiai: *dar, vis dar, juk, jau, tai, tuo tarpu, štai čia* ir kt. Pvz.:

Tai juk balinė suknelė, o čia reikia vakarui išveiginės V. Kr. AirP 268. Miežiai laikas sėti, o mūsų avižos dar nepasėtos, nes laukas nesuartas! V. M.-P. VI 292. Vos devintus tepradėjo, o jau jie bet kuriam vėjui gali atsispirti A. V. I 353. Lietuvos žmones didikai engia jau keletas šimtmečių, o jie vis gyvi ir atsparūs V. M.-P. VI 522.

NUOLAIDOS SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *o*

Nuolaidos santykį tarp komponentų, kuriuos jungia jungtukas *o*, jei nėra papildomų struktūrinių požymių (dalelyčių, prieveiksmių, o taip pat laikų), pasirėmus reikšme, labai sunku, o kartais tiesiog negalima atskirti nuo neatitikimo santykio. Nuolaidos ir neatitikimo santykį skiria mūsų jau minėta kalbininkė Popova ir įvairūs rusų kalbos žodynai, aiškindami jungtuko *a* reikšmes⁸.

Mūsų nuomone, nuolaidos santykį reikėtų suprasti taip: jeigu, nežiūrint vieno veiksmo priešingumo kitam, pastarasis vis dėlto įvyksta, jeigu tarp jų yra tarsi kokia kova, kurioj vienas, paneigdamas kitą, nugali, tai tokiu atveju turime nuolaidos santykį: neatitikimo santykiui toks kovos niuansas nėra būdingas. Pavyzdžiui, nuolaidos santykį išreiškia šie sudėtiniai sakiniai su jungtuku *o*:

Zyle pelėda versiuos, o karvelę turime, nors skolintais pinigais, nusipirkti (...) Ž. I 146. Čia ir dieną būdavo tylu kaip kape, o vėlyvo vakaro metu ta tyła virsdavo jau stačiai tylos simfonija V. M.-P. III 222.

Čia pateiktuose sakiniuose „nuleidžiamąją priežastį“ išreiškia pirmasis komponentas. Tačiau ji gali būti ir antrajame komponente. Pvz.:

Kasų riogsant ant galvos taip pat nebegalima pastebėti, o būdavo po skepeta lyg vainikas I. S. IV 174. Juk Grėtė neverkia, o ji turėtų daugiau priežasties verkti — viena palikusi su kūdikiu I. S. V 67.— Susėdot čia abu kaip vižlai, o malkų rytdienai vėl neprakapota! J. Blt. IV 119.

Kartais pirmasis komponentas, kuris pasako „nuleidžiamąją priežastį“, turi ypatingą sandarą. Vienų komponentų tarinys išreiškiamas liepiamąja nuosaka ir to paties veiksmožodžio neigiamu būtojo kartinio laiko dalyviu:

⁸ Зг. И. А. Попова, Различные типы высказываний..., стр. 131; Словарь русского языка в 4-х частях, т. 1, М., 1957, стр. 1; Словарь современного русского литературного языка, т. 1 (А), М., 1948, стр. 1—9.

Mąstyk nemąstęs, o čia pinigų nėra Ž. I 384.— Galvok negalvojęs, spėliok nespėlojęs, o be lito nieko neišgalvosi, nors pats Saliamonas būtum A. V. V 36.

Kitų komponentų tarinys sudarytas iš bendraties ir to paties veiksmoždžio asmenuojamosios formos:

Skaityti tai skaitė, o lažas liko po senovei V. M.-P. VI 54.

Nuolaidos santykis išreiškiamas ir tada, kai pirmajame komponente yra dalelytė *tegu(l)* arba geidžiamosios nuosakos veiksmoždis. Pvz.:

Tegul bus ir auksinis, o tos meilės jie neturės P. C. II 240.

Tegu verčiau išveja, o jovalo aš neėsiu J. Blt. IV 102. Tesie, kas turi būti, o mes, berneliai, josime, gudo šaly pauliosim, linksmi pagyvensim (...) V. Kr. DŠSZP 153.

Kai kurių sakinių, išreiškiančių nuolaidos santykį, pirmasis komponentas turi klausiamųjų žodžių *kaip*, *koks* (galimi ir *kada*, *kur*, bet pavyzdžių neturime):

Kaip nededi, kaip netaikai,— o kepurė per maža! P. C. IX 20.

Jau koks tironas (Čapskis), o jo kaimiečiai sotesni už mus V. M.-P. VI 221.

Kartais antrajame komponente esąs modalinis žodis *gal*, eidamas tuoj po jungtuko *o*, taip pat suteikia visam sakiniui nuolaidos santykio atspalvį:

Karalienė net tariasi girdinti nuspiovimo garsą, o gal tai tik įsivaizdavimas I. S. V 189. Sako, senis Kedulius nenorįs leisti dukters už Petro, o gal esama kitokių priežasčių V. M.-P. VI 31.— Vienas mūsų turi žūti, o gal žūsiva abudu V. Kr. DŠSZP 169.

Antrajame komponente esančios dalelytės *tačiau*, (*vis*) *dėlto*, *vis tiek* taip pat suteikia visam santykiui pabrėžtą nuolaidos santykio reikšmę. Pvz.:

Ji nenori, kad ją kas pastebėtų, o tačiau pastebi Plonienė I. S. IV 261. Bet toj vietoj, kur ji buvusi, niekas nieko neužsėjo, o vis dėlto ten auga žolės, geros ir negeros, vėjų sunėštos I. S. V 206. Sakiausi mokąs, sakiausi! — šaukė Boliukas,— o dėlto ir knygą davė man žemaitišką Ž. I 295.

APRIBOJIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *o*

Šio santykio sakinių antrasis komponentas apriboja pirmojo komponento veiksmą, dažniausiai susiaurina jo veikimo sferą, veikėjų kiekį. Pvz.:

Pasakojo siaučiant plėšikų visą būrį, o kai kurie nukentėjusieji tvirtino, kad juos užpuolė vieny vienas juodabarzdīs, vidutinio ūgio, niekad nekalbantis P. C. IX 191. — Gerai. Šaukite čion gaspadorius, o visi kiti tegu lieka už tvoros V. M.-P. VI 558. Ne visi jas (paskaitas) lankė, o retas kuris klausė V. M.-P. III 286. Antanienė tai ir verkė, ir ant vyro barėsi, o ko barėsi, tai ir nenugirdau A. V. V

372. (...) pravėrė ji lūpas, o balsas jos buvo tylus, kaip tylus būna vėjo dvelkimas pavasario pavakarę J. Blt. IV 142.

Apribojamąjį santykį sustiprina antrajame komponente pasakytieji žodžiai *tik, tiktai*.

Net durų čia nėra, o tik kabalduoja ant karčių praskiebo sena gūnia J. Blt. IV 9. Tokie, kaip aš, neina ubagais, o tiktai tinginiai ir apgavikai, tokie, kaip pernai pas Dūdjonius ta boba... I. S. Obt. 288.

PRIEZASTIES SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTKUKU o

Sudėtiniam sakiniui su jungtuku o priežasties santykis nėra būdingas, bet vis dėlto galimas. Žinoma, priežasties ir pasekmės ryšys čia nėra taip ryškiai pasakytas, kaip sujungiamajame sakinyje su jungtuku *ir*, o tuo labiau prijungiamajame priežasties sakinyje. Mat, čia tą priežastį gerokai temdo sugretinimo santykis.

Jo „laimėjimas“ dar nebuvo baigtas, o gražios kaimynės „pavojus“ galėjo atgaivinti širdį kartu su vasaros laisve, su plačiųjų laukų vėjais ir saulėlydžių svajonėmis V. M.-P. III 238.— Šiandien tegul nelyja, o Karaliaus Marės gyvenime ir taip per daug bus ašarų I. S. IV 248.

Palyginti gausu priežastį pasakančių sakinių, kurių pirmajame komponente dažniausiai yra liepiamosios nuosakos, rečiau tiesioginės ar tariamosios, tarinys, o antrajame komponente, motyvuojančiame liepimą, po jungtuko o eina dalelytė *tai*. Čia jungtuką o ir *tai* galime pakeisti prijungiamuoju jungtuku *nes* — santykis išlieka.

Alena, apžerk puodus ir įmesk kelis pagalius, o tai krosnis visai užgeso,— paliepė senelė V. Kr. AirP 138.— Nedrįskite man nė vieno žiedelio nulaužti, o tai aš jums parodysiu! I. S. Obt 349. Nespurdėk, o tai grybštelsiu už ausies J. Blt. IV 77.

Priežasties reikšmės yra ir tie sakiniai, kurių antrajame komponente po jungtuko o eina prievoksmis *šiaip*:

Tik nepamiršk, Augustai, o šiaip aš pas tave nebeįeisiu I. S. Obt 58. Reikia apie ką kita galvoti, o šiaip išeisiu ir aš iš proto I. S. V 308.

SĄLYGOS SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTKUKU o

Sąlygos santykio sakinių su jungtuku o yra palyginti labai maža. Sąlygą visų pirma nulemia komponentų laikų koreliacija. Mūsų turimų kelių sakinių komponentai turi tokią laikų schemą: liepiamoji nuosaka — būsimasis laikas. Pvz.:

— Atiduokite man, kas mano, o aš atiduosiu jums, kas jūs A. V. V 118.— Na, padirbėkite dieną kitą su pono įrankiais, o paskui aš pažiūrėsiu A. V. V 118.

Pirmajame ir antrajame komponente gali būti ir kiti laikai, kaip pavyzdžiui:

— Šiais laikais ir arklys arklio veltui nekaso, o laimę kur tu ją pigiai pirksi P. C. IX 91.

ATRIBUTYVINIO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *o*

Specialiai atributyvinius santykius išreiškia prijungiamieji pažyminio sakiniai. Tačiau tam tikrais atvejais jungtukas *o* kartu su parodomoju įvardžiu *tas* (rečiau *šis*) arba asmeniniu *jis*, *ji* gali sudaryti savotišką „sudėtinį sujungiamąjį santykinį jungtuką“⁹, kuris išreiškia atributyvinį santykį. Tą teiginį gali pailustruoti toks pavyzdys:

Ji žinojo, kad mato paskutinį kartą prinčą, dėl kurio (...) kasdieną baisiausias kentėjo kančias, o jis jų nei matyti nemato J. Blč. 155.

Čia junginys *o jis* pažymi tą patį žodį, kurį pažymi šalutinis sakinys; tarp pažymimojo žodžio ir sakinio su jungtuku *o* yra toks pat santykis, kaip ir tarp žodžio *prinčą* ir šalutinio sakinio. Todėl grupę *o jis* galime pakeisti santykiniu įvardžiu *kuris*. Pakeitus nelieka priešingumo reikšmės, kurią nulemia jungtukas *o*, bet atributyvinis santykis lieka tas pats.

Didelė dalis atributyvinį santykį pasakančių sakinių su jungtuku *o* daiktavardį, kurį pažymi antrasis komponentas, nukelia į pirmojo komponento galą, tada atributyvinis santykis yra labai ryškus ir artimas prijungiamajam pažyminio sakiniui. Pvz.:

Naktį šuva vėl atkako, užsidėjo karalaitę sau ant nugaros ir nulėkė pas kareivį, o tas be galo pamilo karalaitę ir labai norėjo ją vesti. J. Balč. 109—110. Erdvus, aukšta tvora aptvertas kiemas, o jo kampe pašiūrė ir tvartas pakeleivingų vežimams ir arkliams pastatyti V. M.-P. VI 330.

Jei pažymimasis daiktavardis yra ne prieš antrąjį komponentą, tai atributyvinis santykis susilpnėja. Pvz.:

Pinigus leidau knygoms pirkti, o tos nieko vietoje pragaišta Ž. I 49.

Kai kurių sakinių, išreiškiančių atributyvinį santykį, antrajame komponente po jungtuko *o* eina prieveiksmis *ten* (galėtų būti ir *čia*), kuris kartu su *o* prilygsta santykiniam žodžiui *kur*. Pvz.:

Jis šokinėja viršum galvų, nupuldamas nuo lazdos, vėl pakeliamas, šūkaujant artėja prie mokyklos, o ten būrys jaunuolių sutartinai laužia monopolio duris, vis gražiuoju reikalaudami atidaryti P. C. IX 213—214.

Kai kurie sujungiamieji sakiniai, išreiškiantieji atributyvinį santykį, antrajame komponente pakartoja pirmojo komponento daiktavardį — pa-

⁹ И. А. П о п о в а, Значение и функции союза «а»..., стр. 32.

žymimąjį žodį. Paprastai pakartotas žodis dar turi įvardinį pažyminį *tas, šis*. Pvz.:

Kunigas turėjo barzdą, o toj barzdoj buvo įstrigęs pyrago trupinys I. S. V 101.

Kai kurie sujungiamieji sakiniai su jungtuku *o* išreiškia skirtingą nuo aukščiau aptartųjų atributyvinį santykį. Čia antrasis komponentas pažymi ne kurį pirmojo komponento daiktavardį, bet visą komponentą. Jų santykis yra toks pats, kaip prijungiamųjų santykinių sakinių su *kas*¹⁰.

Po jungtuko *o* čia eina įvardžiai *tas, tai* (moteriškos giminės *ta* nėra). Pvz.:

Visos antys, išriedėjusios iš jos kiaušinių, taip pat vadinosi portugalės, o tas juk šį tą reiškia J. Blč. 121. Izidorius smarkiai išsi-keikė, o tai retai su juo atsitikdavo P. C. VI 55. Ir šiandien štai aš esu būry tų, kurie nori jei ne reformuoti, tai bent taisyti gyvenimą — ne materialinį, bet dvasinį gyvenimą, o tai dar svarbiau V. M.-P. III 189.

Be mūsų apžvelgtųjų loginių-semantinių santykių, tam tikri sujungiamieji sakiniai su jungtuku *o* gali būti savo reikšme artimi skiriamojų sujungimo sakiniams su jungtukais *arba — arba*. Tai yra pažymėjęs savo sintaksėje ir J. Balkevičius¹¹. Tačiau šių sakinių mes vis dėlto negalime laikyti skiriamojų sujungimo sakiniams.

Visų pirma šių sakinių loginis-semantinis santykis priklauso ne nuo jungtuko *o*, bet nuo modalinių žodžių *gal, gal būt*. Pvz.:

Gal jis taupė naujiems trobesiams, o gal jis taupė dukters daliai I. S. Obt. 223. Gal būt ir jis pats ilgėjosi tokio šviesaus gyvenimo, o gal jis tuo norėjo pasakyti, kokia brangi ji jam (...) V. M.-P. VI 490.

Šie modaliniai žodžiai išreiškia abejonę kiekvieno komponento minties tikrumu, bet kartu ir leidžia tikėtis, kad kuris nors iš jų vyksta, vyko ar vyks. Tai ir suartina šiuos sakinius su tikraisiais sudėtiniais skiriamojų sujungimo sakiniams. Bet tarp jų yra ir skirtumas: sakiniai su *arba — arba* įsakmiai pabrėžia išvardintų veiksmų ar reiškinių alternatyviškumą, o mūsų pateikiamieji sakiniai palieka galimybę, kad nė vienas iš pasakytųjų nėra tikras arba kad abu yra realūs. Jeigu abiejų komponentų veikėjas yra tas pats, kaip aukščiau pateiktuose sakiniuose, tai įspūdis, kad čia turime skiriamąjį sujungimą, yra kiek stipresnis, bet jeigu abiejų komponentų veikėjai yra skirtingi, to įspūdžio beveik nelieka, ir tada visiškai aiškiai suvokiame, kad čia išreikštas tik sakytojo abejojimas abiem mintimis, kurios yra lygiai realios, kurios viena kitos nešalina, kaip štai šiame sakinyje:

¹⁰ Šiuos sakinius J. Balkevičius vadina pridurtiniais šalutiniais sakiniams (žr. „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė“, p. 331—333). Mūsų nuomone, priduriamieji gali būti ir kitokie prijungiamieji sakiniai, ne tik šie, todėl vartojame terminą „prijungiamieji santykiniai sakiniai“, pabrėždami, kad čia pažymimas ne vienas kuris pirmojo komponento žodis, bet visas komponentas.

¹¹ Žr. J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, p. 297.

Bet užtat gal būčiau buvęs pavyzdingiausias klierikas, o gal ir mano tikėjimas ir uolumas būtų liepsnojęs kaip ugnis V. M.-P. III 232.

Atsižvelgę į visa tai, ką čia išskėlėme, mes laikome, kad šio sakinių tipo priskyrimas prie skiriamąjo sujungimo sakinių yra labai abejotinas dalykas.

SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTIKU *bet*

Sujungiamųjų dviejų komponentų sakinių su jungtuku *bet* yra kiek mažiau kaip su jungtuku *ir, o*, nors atskirų autorių kalboje jų yra gana apščiai. Reikšmių įvairumu jie neprilygsta aukščiau aptartiesiems sakiniams su jungtukais *ir, o*.

Jungtukas *bet* visiems sakiniams suteikia vieną bendrą reikšmę — priešingumą. Išreikšti priešingumo santykį yra jo specifinė funkcija. Netgi tada, kai komponentai nėra vienas kitam priešingi (juose nėra antonimų), jungtukas *bet* išreiškia šiojį tokį priešingumo atspalvį, kai tuo tarpu tame pačiame kontekste jungtukas *o* išreikštų tik sugretinimą.

Komponentų leksika, žodžių tvarka, konkretus jų turinys nulemia priešingumo santykio antrines reikšmes: grynąjį priešingumą, apribojimą, laipsniavimą, neatitikimą, nuolaidą ir sugretinimą.

GRYNOJO PRIESINGUMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTIKU *bet*

Grynojo priešingumo santykis esti tada, kai komponentų, sujungtų jungtuku *bet*, turiniai, mintys yra tiesiog vienas kitam priešingi. Tą jų priešingumą visų pirma nulemia tarinių priešingumas. Pvz.:

„Gegužės rasa pievoms naudinga, bet pašėliai joms iškadingi“
(...) I. S. IV 169.— Tinginiai, vagys, girtuokliai gal ir keikia, bet geri žmonės, sakau gi, už mane dievą prašol.. A. V. V 493. Aš žinojau, kad iš kelio jokios žarnos nelenda, bet Šiuciukas to nežinojo I. S. Obt. 133.— Katrės neraus giltinė, bet tas vaikas galėjo nusigąsti,— pasirūpino motina Ž. I 97.

Tarinių priešingumą paprastai paremia savo antonimiškumu dar kitos sakinio dalys: veiksniai, papildiniai, aplinkybės. Jos dažniausiai eina tuoj po jungtuko *bet*, pvz.:

Dvarų *ponai*, o ypač *ponios* suprato tų manifestacijų reikalą ir karštai jį parėmė, bet *valstiečiai* kol kas laikosi šaltai V. M.-P. VI 537. *Vieni*, išgirdę tai, tik daugiau išjuokė jį, bet *kiti* pyko, net mušti norėjo V. Kr. R 84.

Tau be vekselio neskolinčiau, bet *žydui* galima ir be vekselio... V. Kr. R 187.— *Šiandien* negalima,— ramiai tarė ji,— bet *po mėnesio* aš esu pasiruošus V. M.-P. III 318. *Čia* dar šaltis, vėjo pusnys ir pūga, Bet *anapus* kyla spindinti banga V. M.-P. I 357. *Taip* galvojom mes, bet visiškai, matyt, *kitaip* galvojo žaloji J. Blt. IV 9.

Išreiškiant grynojo priešingumo santykį, nebūtina, kad tie žodžiai, kurie paremia komponentų tarinių priešingumą, būtų tos pačios sakinio dalys, pvz.:

Pievos ir dabar tebėra gražios kaip pirma: bet *mišku*, kurie aplink buvo jas juosta apjuosę, jau seniai nėra J. Bil. I 173. Iš *motinos* gaudavo kai kada rykšte, bet *tėvas* niekada nėra prieš jį rankos pakėlęs I. S. IV 152.

Grynojo priešingumo santykį kartais pasako ir tokie sakiniai, kurių komponentų tariniai iš tikrųjų yra sinonimai (ne antonimai!), pvz.:

Tu *užsispyrėlis*, bet ir aš *atkaklus* V. Kr. R 45.— *Guadrūs* tie belgai, bet ir mes *nekvaili* J. Gr. 95.

Struktūriniu atžvilgiu grynojo priešingumo santykį reiškiantieji sakiniai su jungtuku *bet* yra artimi priešingybių sugretinimo sakiniams su jungtuku *o* (žr. aukščiau). Jiems taip pat įprasta komponentų paralelinė struktūra.

Grynojo priešingumo santykio sujungiamiesiems sakiniams su jungtuku *bet* būdinga tai, kad komponentų nejungia leksinis ryšys, t. y. juose nėra žodžių, reiškiančių bendras sąvokas, pvz.:

Galvoju tik apie grįžimą namo, bet Simukas drąsiai traukia pirmyn, dainuodamas P. C. II 23. Jūs žuvote, bet mes nemirsime, kad vėl paimtume į ranką ginklą! A. Vc. I 50.

APRIBOJIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI

SU JUNGTUKU *bet*

Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *bet* gali išreikšti apribojimo santykį, kuris parodo, kad antrasis komponentas kuriuo nors atžvilgiu apriboja, siaurina, sumenkina pirmojo komponento mintį, pvz.:

1. Tiesa, jis kiek cicilikuoja, bet tai tik daugiau dėl fasono V. M.-P. III 259. 2. Kalbėtojas kalba toliau, bet sunku jį suprasti I. S. IV 75. 3. Neskaudu buvo, bet tokia didelė sarmata, jog, rodos, širdis štai ims ir plyš V. Kr. R 43. 4. — Tiesa, aš ne elgeta, bet toks iš manęs ir gaspadorius, kad nė cento niekuomet prie dūšios neturiu, o reikalų... A. V. V 208. 5. — Ar žinai ką? — tarė Balkis, — už jaujos padangoje apėjau šlajus sukrautas ir kertėje sulūžusį briką, bet tekiniai dar visai pamanomi... naujai aptraukti... Ž. I 394. 6. Viskas niekai, bet yra vietelė, vienas mažytis taškelis neaprėpiamuose pasaulio beprotybės plotuose, ant kurio negalima spiauti... J. Gr. 112. 7. Su pažįstamu jis kalba nuolankiai, bet pataikavimo nėra jo žodžiuose V. M.-P. VI 15.

Mūsų nuomone, gali būti apribojamas I komponente pasakytas veiksmas (pvz. 1, 2), būseną (3), ypatybę, išreikšta sudurtiniu tariniu (4) arba pažyminiu (pvz. 5: *sulūžusį*), veiksny (6) ir net aplinkybė (7).

Apribojimo santykį paryškina leksika: pirmajame komponente pasakomi žodžiai *daug*, *daugumas*, *dažniausiai*, *paprastai*; antrajame gali būti žodžiai *kartais*, *greičiausiai* ir kt. Pvz.:

Daug jinai nenugirdo, dar daugiau nesuprato, bet vienas daiktas giliai jai galvon įsmego J. Bil. I 222. Galėtume rasti ir kitokių spėlojimų, bet greičiausiai ir čia bus tam tikras širdies nelogiškumas (...) V. M.-P. III 129.

LAIPSNIAVIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTKUKU *bet*

Laipsniavimo santykiui labiausiai būdinga tai, kad čia priešingi ne skirtingų kokybių reiškiniai, bet to pačio arba artimo, panašaus reiškinio kiekybiniai skirtumai. Pvz.:

1. Tiesa, jam buvo patikusi ir anoji vėjavaikiškai linksma Liuce su savo juodų akių žybčiojimais ir baltais dantimis prašieptose lūpose, bet šitas gilus pažvelgimas ir lėtas šypsnyš jį stačiai už širdies stvėrė V. M.-P. III 258. 2. Tamsu ir neįjauku už tos tvoros, bet dar tamsiau ir baisiau ten, už geležinių kalėjimo langų, kur sukaustyti grandinėmis sėdi sunkūs nusidėjėliai J. Blč. 119. 3. Narsiai mušėsi Dainavos raiteliai už seną tėviškėlę (...), bet visų narsiausiai kovėsi Margiris valdovas V. Kr. DŠŠŽP 224.

Laipsniavimo santykis gali būti ir nesusijęs su specialiomis struktūrinėmis komponentų ypatybėmis (pvz. 1), tačiau ryškiausiai jis suvokiamas, kai II komponente pakartojami aukštesniu laipsniu I komponento būdvardžiai ar prieveiksmiai (pvz. 2, 3).

Dažnai laipsniavimo santykis išreiškiamas tada, kai II komponentas yra I komponento minties perifrazavimas (pvz. 1).

Savo struktūra išsiskiria šitokie sakiniai:

Visokios nelaimės aplanko žmogų šioje ašarų pakalnėje, bet toksai atsitikimas, ūmus ir netikėtas, man buvo visai nesuprantamas J. Bil. I 183.—Nėra šiame gyvenime laimės, panele,—kalbėjo baigdamas Pranciškus,—bet jau tokio vargo ir neteisybių, kaip pas poną Skrodskį,—dovanokite, panele, už atvirumą,—niekur kitur nerasite V. M.-P. VI 375—376.

Šių sakinių pirmasis komponentas pasako kokį įprastinį reiškinį, nors ir ne teigiamą, o antrasis priešpastato jam kaip kontrastą tą patį reiškinį, bet jau pernelyg didelį, nepakenčiamą.

NEATITIKIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTKUKU *bet*

Neatitikimo santykis, kurį reiškia sujungiamieji sakiniai su jungtuku *bet*, nuo apžvelgtųjų skiriasi tuo, kad priešingumas yra netiesioginis: antrasis komponentas pasako reiškinį, priešingą ne I komponentui, bet galimam, laukiamam jo veiksmo rezultatui. Pvz.:

Ponui Skrodskiui suma atrodė per didelė (*lauktumėm*: jis ėmė derėtis), bet derėtis neleido jo bajorišką honoras V. M.-P. VI 389. Visi jie daug kartų buvo Mekoje ir Medinoje bei kitose tolimose

šalyse, daug kalbų mokėjo, o dar daugiau girdėjo (*lauktumėm*: todėl jie suprato ateivį), bet nė vienas jų ne tik nesuprato griežėjo kalbos, bet dargi sakėsi niekur panašios negirdėję A. V. I 18.

Kai kurie to santykio sakiniai išsiskiria savo struktūra: jų pirmasis komponentas turi suvestinį tarinį, išreikštą veiksmažodžių *norėti, stengtis, mėginti, bandyti, liepti, prašyti, manyti, reikėti, turėti* ir kt. asmenine forma kartu su atitinkama bendratimi (pvz., *noriu dirbti*), ir pasako tą laukiamą, norimą, turintį įvykti veiksmą, pvz.:

— Aš namie! — nori jis sušukti iš džiaugsmo, bet žodžiai palieka gerklėj, nes jie perdaug džiugūs, perdaug netikri I. S. V 270. Monika tris keturis kartus bandė kišti termometrą čia, ten, bet tamsi gyvsidabrio gysla stovėjo vietoje P. C. VIII 171. Mirdamas senis prašė, kad jį palaidotų Šmėklų kalne, bet jam mirus sūnus nepaklausė ir jo noro neįvykdė (...) V. Kr. AirP 121. Manęs pats vesti, bet gerai, kad Simas, kaip vyriausias, tą namų spragą užkišo P. C. IX 126. Reikėjo pastangų šioms pareigoms reguliariai atlikinėti, bet pirmamečio uolumas visas pagundas nugalėdavo V. M.-P. III 69—70.

Neatitikimo santykį pasako ir šie sakiniai:

Jie vėl pradėjo juokauti, bet taip linksma, kaip pirma, jau nebuvo V. M.-P. III 132. Atsikėlęs seniokas buvo besimąs su „pielninku“ už krūtų, bet tuojau įsikišo šeimininkas su šeimininke ir Veronikos tėvą, išvedę iš klėtėlės, paprašė j vidų A. V. I 200.

Jau tie pateiktieji pavyzdžiai rodo, kad neatitikimo santykis nėra vienalytis ir gali būti skirstomas atskiromis reikšmėmis. Tai žymu ir tuo atveju, kai I komponente nėra mūsų pateiktų suvestinių tarinių.

Pavyzdžiui, viena neatitikimo santykio reikšmė ypatinga tuo, kad antrasis komponentas yra priešingas logiškai turėjusiam įvykti I komponento veiksmo rezultatui:

Katrė paleido jas (girnas) žemiau, bet malimas atrodė vis tiek labai menkas V. M.-P. VI 215. Puodžiūnas šuktelėjo skerdžių, bet skerdžius neatsiliepė A. V. V 52.

Savo reikšme išsiskiria neatitikimo santykio sakiniai, kurių antrasis komponentas pasako veiksmą, kylantį be aiškios priežasties:

Nesuprato gerai Joniukas, ką tai visa reiškė, bet ir jo mažą širdelę tarsi replėmis kas krūtinėje suspaudė J. Bil. I 158.

Neatitikimo santykis gali reikšti, kad I komponentas pasako veiksmą ar ypatybę, kurie savo pobūdžiu yra paprastai nesuderinami su II komponento veiksmu ar ypatybe, pvz.:

Trobelė sena, maža, sulinkusi, prastai atrodo iš lauko, bet viduj labai švaru Ž. I 118. Kai paaugo, jai mokėjo pusmergės algą, bet darbus dirbo mergos A. V. V 126.

Tam tikri neatitikimo santykio sujungiamieji sakiniai yra susiję su laiko reikšme: antrasis komponentas pasako, kad per tam tikrą laiką

nejvyko turėjęs įvykti veiksmas arba kad I komponento veiksmas vyko trumpiau, negu galima manyti, pvz.:

Praėjo keletas dienų, bet Domantas nesirengė Būtautaitės šalinti J. Gr. 74. Pavalgę jaunieji dar kiek pašūkavo, bet ilgiau išdykauti niekam nebuvo noro V. M.-P. VI 413.

Labai trumpai paliesdami neatitikimo santykio sakinių struktūros klausimus, galime pažymėti, kad neatitikimo santykio išreiškimas nėra susijęs su komponentų veiksmų pobūdžiu: jie abu gali reikšti asmenis, vienas jų gali reikšti daiktą, gali komponentas būti ir visai be veiksnio.

Dėl komponentų leksinio ryšio galime pastebėti štai ką: nors esama neatitikimo santykio sakinių, kurių komponentai neturi leksinio ryšio, bet didelė dalis aptariamųjų sakinių juo pasižymi. Tačiau tas leksinis ryšys nesiskiria nuo kitus santykius reiškiančių sujungiamųjų sakinių ryšio.

NUOLAIDOS SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI SU JUNGTUKU *bet*

Nuolaidos santykio sujungiamųjų sakinių su jungtuku *bet* negausu.

Nuolaidos santykį išreiškia sakiniai, kurių pirmasis komponentas turi klausiamojo sakinio formą arba netiesioginį klausimą (1—4); kitų sakinių (6—7) pirmasis komponentas turi suvestinį tarinį, sudarytą iš veiksmožodžio *galėti* kurios formos ir bendraties, arba tarinys kartu su *kaip* pakartoja pirmojo komponento veiksmą (8). Pvz.:

1. Kaip sau nori, Jurguti, bet aš turiu nusipirkti naują suknelę V. Kr. AirP 268. 2. Kur čia nesuprasi, bet padams laižyti neturiu gabumų,— paleido dar piktesnį žodį Domantas J. Gr. 151. 3. Galvok, kaip nori, bet tie jūsų atsišaukimai — gryna nesąmonė J. Gr. 253.

4. Kas bus — tebūna, bet aš už tavęs, raiteli, tekėsiu V. Kr. DŠSZP 70. 5. Tekalba sau žmonės, ką išmano, bet aš tau pasakysiu, kad neteisingi tavo žodžiai V. Kr. DŠSZP 118. 6. Ji gali daug ką sakyti, bet ten yra vargonai! I. S. Obt 294. 7. Dėl jos ką jau sakyti, bet Viliumi kai kas net labai stebėjosi I. S. IV 290. 8.— Seminarija kaip seminarija, bet tu, tai jau aišku, kad puikiausia V. M.-P. III 132.

Nuolaidos reikšmę galime įžvelgti ir šiuose sakiniuose:

9. Sunku prisipažinti žmogui (*kad nėra teisybės*), bet tikrai jos nėra V. Kr. AirP 119. 10. Geresnieji geriau valgydindavo, duodavo geresnį drabužį, kartais ne taip spausdavo prie darbo, bet galų gale ar pas tokius, ar pas anokius jis tarnaudavo, jo padėtis visur buvo vienoda V. M.-P. VI 393.

Šių sakinių nuolaidos santykį parodo ar tik ne antrajame komponente esą prieveiksmai *tikrai*, *galų gale*. Jų semantika yra artima, ir jie parodo, kad antrojo komponento veiksmas įvyksta, nežiūrint I komponento veiksmo ar būsenos priešingumo.

SUGRETINIMO SANTYKIO SUJUNGIAMIEJI SAKINIAI
SU JUNGTKUKU *bet*

Dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje sujungiamųjų sakinių su jungtuku *bet* ir reiškiančių sugretinimo santykį lyg ir negalėtų būti, nes pats jungtukas *bet* suteikia visam sakiniui ryškų priešingumo atspalvį, ir todėl neutraliems savo reikšme komponentams jungti jis nevertojamas. Mums ryškių sugretinimo santykio sakinių su *bet* rasti nepavyko, nebent tokiu galėtumėm laikyti šį sakinį:

Slyvos buvo skanios, bet sagos kruopos buvo įdomios I. S. Obt 97.

Tačiau tai, ko nerado vienas, gali rasti kitas, todėl griežtai teigti, kad dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje tokio santykio sakinių su jungtuku *bet* nėra, būtų per drąsu. Tuo labiau per drąsu, kad štai K. Donelaičio „Metuose“¹² tokios reikšmės sakinių su jungtuku *bet* esama:

Kykas su nuometu bei ploštė moterų rėdai, Bet vainikas su kasoms mergų dabinėjims (psl. 66). Plyckius cimbolus, o Kubas čirškino smuiką, Bet Šnairiuks zūbus ištempęs birbino vamzdį (psl. 69).

I š v a d o s

Atliktoji sujungiamųjų sakinių su jungtukais *ir*, *o*, *bet* apžvalga leidžia padaryti kai kurias išvadas.

1. Sujungiamųjų sakinių, kurių komponentus jungia jungtukai *ir*, *o*, *bet*, reikšmės yra dvejopos: vienos jų, priklausančios nuo jungtuko reikšmės, yra bendros visiems su atitinkamu jungtuku sudarytiems sujungiamiesiems sakiniams, o kitos reikšmės, priklausančios nuo atskirų sakinio elementų, yra dalinės. Jungtukas *ir* suteikia sudėjimo reikšmę, jungtukas *o* — sugretinimo, jungtukas *bet* — priešingumo reikšmę.

2. Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *ir* išreiškia įvairius loginius-semantinius santykius: laiko, priežasties, sąlygos, rezultato, sustiprinimo, priešingumo-sugretinimo, tikslo, atributyvinį ir objektinį. Šiuos santykius išreiškia ne jungtukas *ir*, bet tarinių formų koreliacija, žodžių tvarka ir leksika (dalelytės,rieveiksmiai ir kt.). Visus šiuos santykius jungia sudėjimo reikšmė.

3. Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *o* pasako šiuos loginius-semantinius santykius: grynąjį sugretinimą, priešingumų sugretinimą, neatitikimą, apribojimą, nuolaidą, priežastį, sąlygą ir atributyvinį sugretinimą. Šių santykių išreiškimas yra susijęs taip pat su tarinių formų koreliacija, žodžių tvarka ir leksika. Jiems visiems būdinga ir sugretinamoji reikšmė.

4. Sujungiamieji sakiniai su jungtuku *bet* išreiškia loginius-semantinius santykius: grynąjį priešingumą, neatitikimą, apribojimą, laipsnavimą, nuolaidą ir sugretinimą.

¹² Cituojama iš K. Donelaitis, Raštai, 1950.

5. Kaip matėme, sujungiamieji sakiniai su jungtukais *ir, o, bet* išreiškia ir tokius santykius, kurie yra būdingi ir prijungiamiesiems sakiniams (pvz., priežasties, sąlygos, pažyminio, nuolaidos). Tarp šių sakininių tipų, reiškiančių tuos pačius loginius-semantinius santykius, esama tam tikrų stilistinių skirtumų: sujungiamieji sakiniai šiuos santykius reiškia ne taip pabrėžiamai, kaip prijungiamieji; kartais jie yra susipynę su kitais santykiais, nėra aiškūs. Galima sakyti, kad kartais sujungiamieji sakiniai pasako tik tų santykių užuominą.

SUTRUMPINIMAI

A. V. ¹	— A. Vienuolis, Raštai, I, V, 1953, 1954.
A. Vc.	— A. Venclova, Raštai, I, 1955.
J. Bil.	— J. Biliūnas, Raštai, I, 1954.
J. Blč.	— H. K. Andersen as, Pasakos (vertė J. Balčikonis), 1957.
J. Blt.	— J. Baltušis, Raštai, IV, 1959.
J. Gr.	— J. Grušas, Karjeristai, 1957.
J. Krišč.	— J. Kriščiūnas, Įdomūs bičių gyvenimas, 1949.
I. S. Obt	— I. Simonaitytė, O buvo taip..., 1960.
I. S. R	— I. Simonaitytė, Raštai, IV, V, 1958.
Maironis	— Rinktiniai raštai, I, 1956.
P. C.	— P. Cvirka, Raštai, II, VI, VII, VIII, IX, 1949.
T. Iv.	— T. Ivanauskas, Lietuvos paukščiai, I, 1957.
V. Kr. AirP	— V. Krėvė, Apsakymai ir padavimai, 1955.
V. Kr. DSSZP	— V. Krėvė, Dainavos šalies senų žmonių padavimai, 1957.
V. Kr. R	— V. Krėvė, Rašiniai, 1958.
V. M.-P.	— V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, I, III, VI, 1959.
Z.	— Žemaitė, Raštai, I, 1956.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1963 m. spalio mėn.

ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СЛОЖНОСОЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ С СОЮЗАМИ *ir, o, bet*

А. ПИРОЧКИНАС

Резюме

В статье дается обзор логико-семантических отношений, выражаемых в современном литовском литературном языке сложносочиненными предложениями, части которых соединяются союзами *ir* (и), *o* (а), *bet* (но).

Автором статьи выдвигается тезис, что союзы *ir, o, bet* не только показывают синтаксические отношения, но и придают предложениям со-

¹ Romėniški skaitmenys rodo tomą.

ответствующее общее значение: союз *ir* — соединение, союз *o* — сопоставление, союз *bet* — противопоставление.

Другие грамматические средства связи выражают в сложносочиненных предложениях частные значения, которые весьма разнообразны.

Как показывает привлеченный материал, в современном литовском литературном языке сложносочиненные предложения с союзом *ir* выражают следующие логико-семантические отношения: временные, причинные, условные, результативные, усилительные, противительно-сопоставительные, атрибутивные, а также, весьма редко, целевые и объектные.

Сложносочиненные предложения с союзом *o* выражают собственно сопоставление, сопоставление противоположностей, несоответствие, ограничительные, уступительные, причинные, условные и атрибутивные отношения.

Сложносочиненные предложения с союзом *bet* выражают собственно противопоставление, несоответствие, ограничение, уступительные и сопоставительные отношения.
